

О.І. Виговський
кандидат юридичних наук,
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гаазька конвенція про переказні та прості векселі 1912 р. як етап уніфікації міжнародного вексельного права

У статті аналізуються основні положення Гаазької конвенції про об'єднання законоположень про переказні та прості векселі 1912 р. з метою загальної характеристики цього етапу уніфікації міжнародного вексельного законодавства. Автор розглядає конвенційні норми, що регулюють ключові інститути вексельного права, та порівнює їх із положеннями Женевських вексельних конвенцій 1930 р.

В статье анализируются основные положения Гаагской конвенции об объединении законоположений о переводных и простых векселях 1912 г. с целью общей характеристики данного этапа унификации международного вексельного законодательства. Автор рассматривает конвенционные нормы, регулирующие ключевые институты вексельного права, и сравнивает их с положениями Женевских вексельных конвенций 1930 г.

This article deals with the main provisions of the Hague Convention on the Unification of the Law relating to Bills of Exchange and Promissory Notes in order to characterize in general this stage of unification of international bills of exchange legislation. The author considers the Convention rules governing the key institutes of the law of bills of exchange and compares them with the provisions of the Geneva Bills of Exchange Conventions 1930.

Ключові слова: переказний вексель; простий вексель; міжнародна уніфікація; індосамент; акцепт; колізійне регулювання.

Постановка проблеми

Методологічні та концептуальні розбіжності, які виявилися в процесі генезису вексельного права країн різних правових традицій, обумовили виникнення неоднорідних за формою та змістом систем вексельного права. Потреба в уніфікації норм, що регулюють обіг векселів, продиктована самим фактом існування таких систем, які неоднаково трактують та регулюють різні аспекти вексельного обігу. Спроби подолання розбіжностей національних законодавств у руслі уніфікаційного процесу, спочатку європейського, а згодом і на універсальному рівні, є однією з визначальних тенденцій, якою позначена вся новітня історія вексельного обігу. Періодизація цього історичного розвитку нерозривно пов'язана з найважливішими подіями в рамках уніфікації положень вексельного права, вивчення та аналіз наслідків яких мають істотне значення для подальшого руху в цьому напрямку з урахуванням попереднього досвіду.

Формулювання цілей статті

У рамках цієї статті нами аналізуються основні положення Гаазької конвенції про об'єднання законоположень про переказні та прості векселі 1912 р. (надалі – «**Гаазька конвенція про векселі 1912 р.**», або «**Конвенція**») з метою загальної характеристики такого етапу уніфікації норм міжнародного вексельного права, ступеня його завершеності та встановлення значення для подальших кроків у рамках цього процесу.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність нашого звернення до цієї тематики обумовлена тим, що на сьогодні у вітчизняній науці міжнародного приватного права практично відсутні будь-які дослідження цього етапу розвитку міжнародного вексельного права, положення Гаазької конвенції про векселі 1912 р. до цього часу на науковому рівні не вивчалися (за винятком праці дореволюційного цивіліста А.М. Нолькена [1]), а тому наше дослідження є спробою подолання такої істотної прогалини.

Виклад основного матеріалу дослідження

Головною особливістю правового регулювання вексельного обігу в міжнародному приватному праві є його комплексний характер, що визначається наявністю як національно-правових, так і міжнародно-правових норм вексельного права [2, с. 65]. Характер та поступ уніфікаційних процесів, що сприяли виникненню та нормативному оформленню «міжнародного вексельного права», є безпосереднім наслідком особливостей історичного генезису вексельних правовідносин та процесу трансформації та кодифікації звичаєвих норм щодо вексельного обігу в європейських державах. На певному історичному етапі формуються дві основні системи вексельного права: *германська* та *франко-романська*. Однією з концептуальних розбіжностей між ними стала методологія кодифікаційного процесу: французький законодавець включав норми вексельного права до загальноторговельного кодифікованого правового акту, в той час як Німеччина пішла шляхом створення спеціального вексельного законодавства, відносно автономного щодо іншого нормативного масиву приватного права. Саме германська система вексельного права стала концептуальною основою для майбутніх уніфікаційних процесів у Європі. Водночас ізоляваність Англії від інших держав Європи обумовили істотні відмінності її вексельного права як від французької, так і від германської вексельних систем, що і спричинило виникнення третьої системи вексельного законодавства – англо-американської. Російське вексельне законодавство у дореволюційну добу виділялося в окрему групу, хоча і визнався вплив на його формування як французького, так і німецького права [3, с. 216–217].

Потреба в міжнародній уніфікації правового регулювання вексельного обігу, яка б дозволила подолати розбіжності вищевказаних систем вексельного права, за умови бурхливого розвитку торговельних зв'язків стала очевидною вже в другій половині XIX ст. У 1875 р. англійською Асоціацією з питань реформування та кодифікації міжнародного права був розроблений проект уніфікації вексельного права, відомий як «Бременські правила», у якому проявився істотний вплив германського вексельного права; проекти загальноєвропейського та міжнародного вексельних статутів були запропоновані німецьким Інститутом міжнародного права в 1885 р. та Брюссельським вексельним конгресом в 1888 р. Разом із тим, уже на цьому початковому етапі виявилася найголовніша проблема, нерозв'язана повною мірою й досі: принципи якої вексельної системи мають бути покладені в основу міжнародної кодифікації вексельного права? Переговорні процеси виявили, що національні вексельні розбіжності мають більш глибокий характер, ніж це уявлялося досі, і жодна держава не бажала поступатися звичними для неї принципами вексельного права. Крім того, Англія свідомо залишилася осторонь уніфікаційних процесів, що не могло не позначитися на їх перебігу.

Першим істотним кроком у рамках загальноєвропейської вексельної уніфікації стали *перша та друга міжнародні конференції в Гаазі 1910 та 1912 рр.*, присвячені розробці єдиного вексельного статуту. Один лише перелік країн-ініціаторів скликання цих конференцій (Німеччина, Італія, Нідерланди) дає

відповідь на питання про концептуальну основу такого об'єднаного процесу. Результатом дворічної роботи цих конференцій і стало прийняття Гаазької конвенції про векселі 1912 р. Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції договірні держави зобов'язувалися запровадити в своїх країнах Загальний Статут про векселі переказні та прості (надалі – «*Вексельний Статут*», чи «*Статут*»).

Предметом обговорення делегаціями на етапі узгодження тексту цієї Конвенції були як принципи системно-структурної її побудови, так і питання змістового характеру. Ще на першій Гаазькій конференції 1910 р. постало питання, чи має міжнародний статут уніфікувати все вексельне законодавство, чи лише тільки положення про переказні векселі, а прості віднести до сфери виключно національного регулювання. Результатом компромісного рішення стало включення положень про прості векселі, які, однак, були вміщені у 4 статтях з 80, та наявність застереження у ст. 22 Конвенції про те, що договірна держава залишає за собою право обмежити своє зобов'язання щодо запровадження на своїй території Вексельного Статуту лише положеннями про переказні векселі та не вводити в дію положення про прості векселі, що містяться в розділі II Статуту.

Основні положення Конвенції стосуються форми та реквізитів переказних векселів (ст. 1), відповідальності векседавця (ст. 9), порядку передачі прав за векселем (глава 2), правил здійснення акцепту (глава 3), норм щодо вексельного поручительства (глава 4), строку платежу (глава 5) та порядку здійснення платежу за векселем (глава 6), права регресу в разі неакцепту чи неплатежу (глава 7), правил щодо вексельного посередництва (глава 8), зразків та копій векселя (глава 9), норм щодо вексельної давності (глава 11), а також окремих положень щодо простих векселів (розділ II). У цілому, така структура викладення нормативного матеріалу буде згодом відтворена і в Уніфікованому законі про переказні та прості векселі, запровадженому Женевською конвенцією від 07.06.1930 р., з незначними змінами та поправками.

Переказний вексель, відповідно до ст. 1 Вексельного Статуту, повинен мати такі реквізити, як найменування «вексель», беззастережний наказ здійснити платіж певної грошової суми, найменування платника (трасата), строк платежу, місце здійснення платежу, найменування особи, якій чи наказом якої має бути здійснений платіж, час та місце складення векселя, підпис векседавця (трасанту). Наявність на векселі підписів осіб, які нездатні за ним зобов'язуватися, не впливає на дійсність зобов'язань інших осіб, чиї підписи також проставлені на векселі (ст. 7 Статуту). Векседавець відповідає за акцепт векселя і за платіж; при цьому він може звільнити себе від відповідальності лише за акцепт векселя, але не за платіж (ст. 9 Статуту).

Окремий розділ Вексельного Статуту присвячений передачі векселя за передавальним написом. Такий напис має вчинятися на самому векселі чи на додатковому листі (ст. 12) і не повинен супроводжуватися будь-якими застереженнями (ст. 11). Правовим наслідком вчинення такого напису є перенесення всіх прав, що впливають з векселя. Конвенцією допускається бланковий індосамент; у випадку його наявності векселедержатель може зазначити в бланк себе або іншу особу, передати вексель за бланковим чи іменним індосаментом або передати вексель третій особі, не заповнюючи бланк та не вчиняючи нового напису (ст. 13). Индосант відповідає за акцепт і за платіж, якщо тільки він не зробив застереження про зняття цієї відповідальності

Вексель може бути складений зі строком платежу у визначену дату, у визначений строк від дати складання, за пред'явленням та за пред'явленням у визначений строк; векселі з будь-якими іншими строками платежу визнаються недійсними (ст. 32). Відповідно до ст. 22 Статуту, вексель зі строком платежу за пред'явленням у визначений строк має бути пред'явлений до акцепту протягом шести місяців з дати їх складення. Цей строк може бути скорочений

чи продовжений векселедавцем. Юридичним наслідком здійснення акцепту є прийняття платником зобов'язання здійснити платіж за векселем в строк. Акцепт має робитися без застережень, однак він може бути обмежений частиною вексельної суми. Будь-який інший відхід від змісту векселя є рівнозначним відмові в акцепті. Протест в неакцепті має бути вчинений у строки, визначені для пред'явлення векселя до акцепту; його вчинення звільняє від необхідності пред'являти вексель до платежу чи вчиняти протест в неплатежі.

Векселедержатель має пред'явити вексель до платежу у день настання його строку чи в один з двох найближчих за ним несвяткових днів (ст. 37). Векселедержатель не вправі відмовитися від прийняття часткового платежу. До настання строку не можна вимагати від векселедержателя прийняти платіж. За загальним правилом, якщо платіж за векселем призначений у валюті, яка не має обігу у місці платежу, то вексельна сума сплачується у місцевій валюті за курсом на дату, коли могла бути пред'явлена платіжна вимога; винятком є застереження про готівковий платіж в іноземній валюті, коли векселедавець визначив, що платіж має бути здійснений конкретно у визначений ним валюті (ст. 40).

Відповідно до ст. 63 Статуту, вексель може бути складений в декількох тожовних екземплярах. Платіж, здійснений за одним з цих екземплярів, звільняє від зобов'язання вчинити платіж за іншими екземплярами, навіть за відсутності спеціального припису про втрату ними сили внаслідок здійснення платежу. Проте платник залишається зобов'язаним за кожним акцептованим ним екземпляром, який не був йому вручений при платежу (ст. 64).

Положення Конвенції передбачали цілий ряд застережень, за допомогою яких договірні держави могли уникнути застосування в межах їх юрисдикцій відповідних конвенційних норм. Так, згідно зі ст. 4, кожна договірна держава вправі постановити, що відносно векселів, оформлених у її межах, заставне застереження буде вважатися ненаписаним. В силу ст. 8 кожна така держава може надати векселедержателю право відмовитися від прийняття часткового платежу у відношенні векселя із місцем платежу на її території. Також визнавалося право встановлення особливої вимоги щодо вексельного поручительства: воно може бути дано в особливому акті із зазначенням місця такого надання (ст. 5). Проценти по вексельних платежах могли бути обмежені договірною державою для векселів, місцем видачі та платежу за якими є така держава: їх розмір мав становити шість відсотків (ст. 12). Саме договірна держава мала вирішувати, чи зберігається право позову до векселедавця, що не надав покриття, після втрати вексельних прав чи пропущення строку вексельної давності (ст. 13). Крім того, до сфери національного регулювання належали питання визначення наслідків втрати векселя (ст. 15) та визначення підстав перерви та призупинення давності за вексельними позовами, що мають розглядатися судами даної держави (ст. 16).

Однією з найважливіших відмінностей Гаазької конвенції про векселі 1912 р. та Женевських вексельних конвенцій 1930 р., до складу яких входить, зокрема, Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі, є те, що питання колізійного регулювання в першому випадку не були виділені в окрему конвенцію, а включалися до тексту Загального вексельного статуту (глава 13). Ці положення є вужчими за сферою охоплення (вони стосуються лише питань вексельної правоздатності (ст. 74), форми вексельного зобов'язання (ст. 75), строків та порядку вчинення протесту та інших вексельних дій (ст. 76)) і доповнювалися низкою статей Конвенції, які надавали державам-учасникам фактичну можливість ухилятися від їх застосування.

Стаття 74 Вексельного Статуту передбачала, що здатність особи зобов'язуватися за векселями визначається законом країни, підданою якої є дана особа. Однак наступне ж застереження зводило уніфікаційний «ефект» цього положення нанівець: якщо за цим законом слід керуватися законами іншої краї-

ни, то мають застосовуватися ці останні. Якщо при цьому навести ст. 20 цієї Конвенції, яка передбачала, що договірні держави залишають за собою право не застосовувати передбачених цією Конвенцією начал міжнародного приватного права тією мірою, якою це стосується зобов'язання, укладеного за межами договірних держав, чи закону, який би підлягав застосуванню відповідно до конвенційних колізійних норм, але який не відповідатиме законам однієї з договірних держав, то стає зрозумілим, що Конвенція, по суті, не вирішувала конкуренцію між вищеозначеними принципами, хоча, в цілому, закріплювала «німецький» підхід до вирішення цього колізійного питання. Крім того, ст. 18 Гаазької конвенції 1912 р. дозволяла кожній договірній державі не визнавати дійсним вексельне зобов'язання, прийняте підданими даної держави за її межами, яке було б визнане дійсним в межах інших договірних держав лише на підставі ч. 2 ст. 74 Статуту, яка стосується обмеження принципом територіальності принципу *lex personalis* щодо векселездатності (пізніше це положення буде відтворене в абз. 3 ст. 2 Женевської конвенції про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі 1930 р.). Як зазначалося в пояснювальній доповіді комітету з приватного міжнародного права, таке положення було внесене для забезпечення «охорони національного закону» від його обходу неекселездатними особами [1, с. 87].

Висновки

Підводячи підсумки короткого огляду ключових положень Гаазької конвенції про векселі 1912 р., можна стверджувати, що основні принципи вексельного регулювання, сформульовані її розробниками, згодом лягли в основу Женевських вексельних конвенцій 1930 р., а норми Уніфікованого закону про переказні та прості векселі 1930 р. здебільшого відтворюють положення Вексельного Статуту. В цьому полягає важливе значення цього міжнародного документу, який заклав концептуальний фундамент для наступного етапу вексельної уніфікації. Водночас, будучи важливим кроком на шляху до створення уніфікації норм вексельного законодавства, Гаазькі конференції 1910–1912 рр. не вирішили всіх нагальних питань в цій площині через наявність неподоланих розбіжностей, проте тепер вже не між романськими та германськими принципами вексельного права, а між романо-германською та англо-американською правовими традиціями.

Проблемним моментом стала й імплементація положень Конвенції до національних вексельних законодавств. Як зазначав А.М. Нолькен, що першим у Російській Імперії зробив аналіз положень Гаазької конвенції про векселі 1912 р., навіть у межах дії її положень єдність вексельного права не буде повною, а Загальний вексельний статут лише претендує на найменування єдиного [1, с. 10]. На його думку, угода про встановлення єдності вексельного права могла відбутися лише за умови допущення компромісу, який би зберігав за національними законодавствами певну свободу [1, с. 10]. Саме тому, як вказувалося вище, в ряді статей Конвенції державам дозволялося відступати від положень Вексельного Статуту, що не могло не позначитися на збереженні істотних розбіжностей на рівні позитивно-правового регулювання.

Загалом, історія першої спроби міжнародної вексельної уніфікації є наочною ілюстрацією тези В.М. Корецького про національну протидію уніформізму, що зображується як зазіхання на державну відокремленість, що пред'являє вимогу про відмову від національного законодавства, яка прирівнюється до відмови від власного буття [4, с. 101]. Вже наступні після завершення роботи конференцій роки показали, що процес уніфікації вексельного права далекий від завершення, а революційні та військові події другої декади ХХ ст. остаточно звели нанівець здобутки Гаазьких конференцій 1910–1912 рр. Гаазька конвенція про векселі 1912 р. так і не вступила в силу.

Список використаних джерел

1. Нолькен А.М. Объединенное законодательство о векселях (Гаагская конвенция 10/23 июля 1912 г.) / А.М. Нолькен. – СПб. : Издание юридического книжного склада «Право», Сенатская типография, 1913 г. – 120 с.
2. Ерпылева Н.Ю. Международное банковское право : учебное пособие / Н.Ю. Ерпылева. – М. : Форум-Инфра М, 1998. – 264 с.
3. Нерсесов Н.О. Торговое право. Конспективный курс лекций по торговому и вексельному праву. Посмертное издание [Текст] / Н.О. Нерсесов. – М. : Типография «Рассвет», 1896. – 275 с.
4. Корецкий В.М. Избранные труды. Книга 1 / В.М. Корецкий. – К. : Наук. думка, 1989. – 343 с.